

Развитие и подкрепа на малките земеделски стопанства в България

Проф. д-р НИНА КОТЕВА
Докторант БОЖУРА ФИДАНСКА
Институт по аграрна икономика – София
E-mail: ninakoteva@abv.bg

Резюме

Изследването е посветено на актуален проблем за възможностите за развитие на малките земеделски стопанства, тъй като имат важно социално-икономическо значение за земеделието и селските райони в България.

Целта на статията е да се очертае въздействието на подкрепата по ОСП на ЕС върху развитието на малките стопанства, да се разкрият структурните промени и оцени икономическото им състояние.

Изведени са слабостите в действащата ОСП на ЕС в програмния период 2007–2013 г. по отношение на малките стопанства и са очертани техните проблеми и потребности. Резултатите от изследването убедително показват, че по-дребните размери на малките стопанства, недостатъчната техническа и технологична осигуреност затрудняват рационалното и ефективно използване на производствените фактори, и по-ниските равнища на подкрепа предопределят по-ниските икономически резултати от средните за стопанствата в страната.

Направена е предварителна оценка на влиянието на подкрепата по Тематичната подпрограма към ПРСР (2014–2020) върху развитието на малките стопанства.

Ключови думи: малки земеделски стопанства, ОСП, развитие, икономическо състояние

Development and Support of Small Farms in Bulgaria

Prof. Dr. NINA KOTEVA
Ph. D. student BOJURA FIDANSKA
Institute of Agricultural Economics – Sofia
E-mail: ninakoteva@abv.bg

Abstract

The research is focused on the actual problem of opportunities for small farms development, given their socio-economic significance for the agriculture and rural areas in Bulgaria.

The article's purpose is to outline the EU CAP impact on small farms development, to reveal structural changes and to assess their economic situation.

The weaknesses of EU CAP regarding small farms in the program period 2007–2013 have been mentioned and their problems and necessities have been outlined. The research results show convincingly that the predominantly small farm sizes and the insufficient technical and technologic insurance embarrass the use of production factors. The lower support levels predetermine the lower economic results, compared to the average for the country.

A preliminary assessment of support impact within the thematic RDP sub-program (2014–2020) on small farms development has been made.

Key words: small farms, CAP, development, economic status

В България се запазва важната роля и значение на малките стопанства. Дребното земеделие поражда редица проблеми, главно по отношение на липсата на достатъчно възможности за механизация, за внедряване на нови технологични решения, прилагане на добри земеделски практики и развитие на ефективно земеделие.

Политиката на ЕС и нашата национална позиция към малките земеделски стопанства трябва да бъде ясно изразена. На тях не трябва да се гледа като на пречка за повишаване на конкурентоспособността на земеделието, а акцентът трябва да се постави върху ролята им за предоставяне на обществени блага и за устойчиво развитие на селските райони.

Част от мерките, главно от Програмата за развитие на селските райони (ПРСР), са насочени към преодоляване на съществуващите пречки за развитието на малките стопанства, подпомагане на тяхното реструктуриране и превръщането им в модерни и конкурентоспособни земеделски производствени единици. Стои открит въпросът – доколко подкрепата по ОСП на ЕС се отразява положително върху развитието на малките стопанства?

В тази връзка целта на статията е да се очертае въздействието на подкрепата на ОСП на ЕС върху развитието на малките стопанства, да се разкрият структурните промени и да се оцени икономическото им състояние.

В изследването са използвани следните научни методи: сравнителен анализ, метод на

статистическите групировки, анкетен метод, индексен метод и др.

1. Обхват и проблеми на малките земеделски стопанства в България

1.1. Динамика в развитието на малките земеделски стопанства

Общоприета дефиниция за малки стопанства са стопанствата с икономически размер от 2 000 до 7 999 евро стандартна продукция (СП). Целта е подкрепата да се насочи към тази част от малките стопанства, които имат потенциал и възможности за развитие.

Броят на малките стопанства през първата година от влизането на страната в ЕС – 2007 г., е 119590, а в края на първия програмен период на действие на ОСП – 2013 г., намалява на 78912.

В условията на ОСП на ЕС се очертава трайна тенденция на намаляване на земеделските стопанства. Процесите на редуциране на броя на стопанствата протичат по-динамично в малките стопанства. Докато в периода 2005–2013 г. общото намаление на стопанствата е с 30,8%, то редуцирането на малките стопанства е близо наполовина. Сравнителният анализ между двете групи малки стопанства показва, че по-интензивни са процесите на намаление в малките стопанствата с по-нисък икономически потенциал – до 4000 евро СП. Лекото увеличение в броя на стопанствата с икономически потенциал от 4000–7999 евро в периода 2010–2013 г. по-

Таблица 1. Брой малки земеделски стопанства
Table 1. Small farms number

Стопанства / Farms	2005	2007	2010	2013	Изменение / Change 2005/20013, %
Общо / Total	534610	493130	370490	370222	-30,8
Малки стопанства / Small farms	153900	119590	85770	78912	-48,7
2000-3999 евро СП / EUR standard output	108720	81490	59480	51393	-52,7
4000-7999 евро СП / EUR standard output	45180	38100	26290	27519	-39,1

Източник: МЗХ, „Агростатистика”.
Source: MAF, “Agro-statistics”.

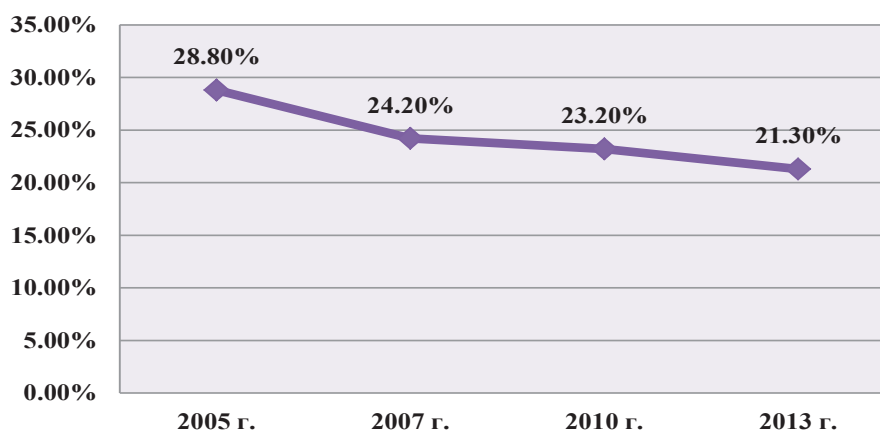
казва, че част от по-дребните стопанства са увеличили своя икономически потенциал и са преминали в по-горната група. В групата на малките стопанства преобладават стопанствата с по-нисък икономически потенциал, чийто дял през 2013 г. е 65%. Средният икономически потенциал на малките стопанства за 2010 г. е 3599,8 евро или два пъти по-нисък от средния икономически размер на всички стопанства в страната.

В резултат на динамично протичащите процеси се променя структурата на земеделските стопанства. Наблюдава се устойчива тенденция на намаляване на относителния дял на малките стопанства в общата организационно-стопанска структура на земеделието – от близо 29% през 2005 г. на 21% в края на анализирания период. Въпреки намалението, малките стопанства продължават да заемат значителен дял от стопанствата в страната.

В периода 2005–2010 г. използваната земеделска площ (ИЗП) в малките стопанства намалява с около 20%. През 2010 г. те стопанисват 203 930 ха, което представлява около 5% от общата ИЗП в страната. За същия период се очертава положителна тенденция на увеличаване на средния размер от 1,6 ха през 2005 г. на 2,4 ха ИЗП на стопанство.

През анализирания период 2005–2010 г. се наблюдава почти наполовина спад на заетостта и количеството вложен труд в малките стопанства, който се дължи главно на намалението на броя на стопанствата. Постоянно заетите лица със земеделска дейност от 335 820 през 2005 г. намаляват на 175 980 през 2010 г. За същия период намалява и вложеният труд – от 205 560 през 2005 г. на 103 500 ГРЕ за 2010 г. Малките стопанства са семеен бизнес, като почти цялата заетост се осигурява от членове на семейството на стопанина. Поради малките размери на стопанствата, в тях не може да се осигури пълна годишна заетост, което налага преобладаваща част от стопаните да допълват своите доходи от други дейности. Работата в стопанствата е единствена заетост за собствениците на 28,4 хил. малки стопанства, чийто дял е 33,1%. Преобладаващият дял от собствениците (61,5%) имат друга основна заетост. Под 5% от собствениците допълват своите доходи от стопанството с друга допълнителна заетост.

Въпреки намалението на работната сила и количеството вложен труд, трудоемкостта в малките стопанства остава изключително висока. В края на анализирания период, при стопанисвана 5% от общата ИЗП, вложеният труд е над 30%. Вложеният труд на 1-ца площ

Фиг. 1. Относителен дял на малките стопанства в организационно-стопанската структура

Fig. 1. Relative share of small farms in organization – economical structure

Източник: МЗХ, „Агростатистика” и собствени изчисления.
Source: MAF, “Agro-statistics” and own calculations.

Таблица 2. Работна сила в малките стопанства
Table 2. Work force in small farms

	2005 г.		2007 г.		2010 г.	
	Брой	Отн. дял, %	Брой	Отн. дял, %	Брой	Отн. дял, %
Постоянна работна сила (лица) - общо: / Permanent workforce (persons) – total:	335820	31,2	257840	27,2	175980	23,8
Семейна работна сила / Family work force	333850	32,8	256060	28,5	173600	25,5
Несемейна работна сила / Non-family work force	1970	3,4	1780	3,4	2370	4,1
Постоянна работна сила - вложен труд (ГРЕ) – общо: / Permanent workforce – inputlabour (AWU)	205560	34,4	145300	30,9	103500	26,6
Семейна работна сила / Family work force	203950	37,6	143750	34,1	101610	30,2
Несемейна работна сила / Non-family work force	1610	3,0	1550	3,2	1890	3,6

Източник: МЗХ, „Агростатистика“ и собствени изчисления.
Source: MAF, “Agro-statistics” and own calculations.

в малките стопанства – 0,5 ГРЕ/ха, е значително по-висок, в сравнение със същото съотношение за всички стопанства – 0,1 ГРЕ/ха. Данните показват, че дребните размери на малките стопанства са пречка за рационално използване на факторите на производство.

Други проблеми са: липсата на земеделско образование или квалификация на земеделските стопани на малките стопанства и тяхната по-висока възраст. Тези проблеми са характерни и за останалите стопанства в страната, но при малките стопанства са още по-силно изразени.

След присъединяването на страната към ЕС се наблюдават значителни промени в структурата на малките стопанства по специализация. Чувствително намалява броят на специализираните животновъдни и на смесените малки стопанства – с 38%. Увеличава се броят на специализираните растениевъдни стопанства – с 24%.

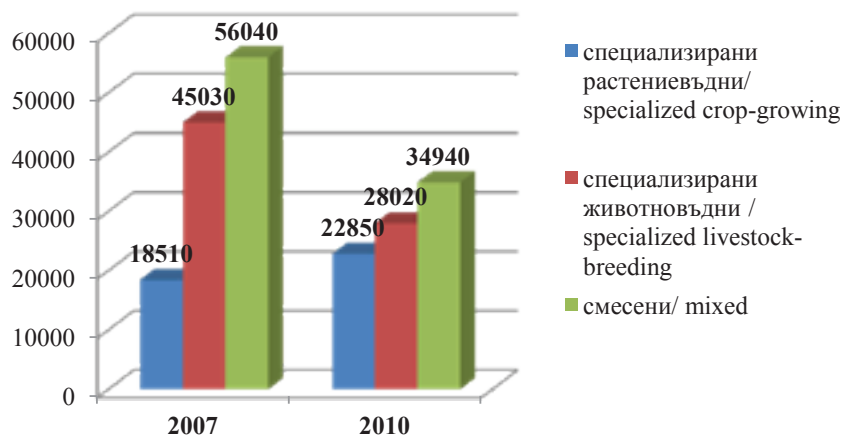
Положителна тенденция е намаляването на дела на неспециализираните (смесени) стопанства – от близо 47% през 2007 г. на под 41% за 2010 г. Другата тенденция е с обратен знак – увеличаване броя на растениевъдни-

те за сметка на животновъдните стопанства, следвайки общата тенденция на стопанствата в страната.

Делът на малките стопанства в структурата на различните специализирани стопанства показва, че те заемат най-висок дял в зеленчукопроизводството – над 40%. Малките стопанства представляват значителна част от смесените – 38%, и от животновъдните стопанства – 32%. Най-нисък е делът на малките стопанства, отглеждащи трайни насаждения.

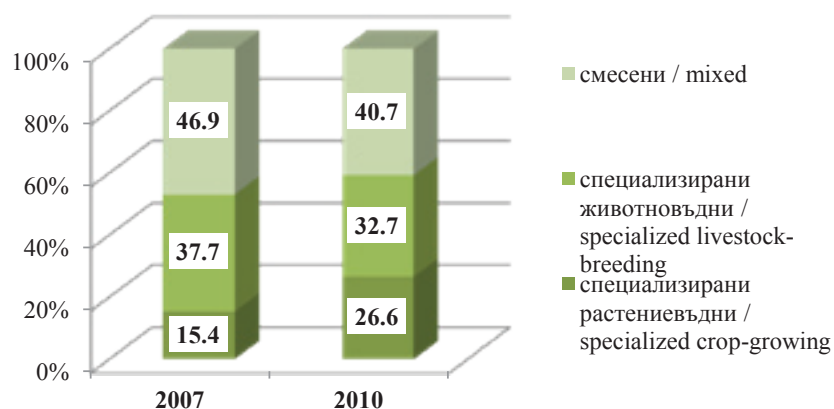
Малките стопанства имат съществен принос в растениевъдното производство при редица култури, които се характеризират с висока трудоемкост и с ниско равнище на механизация. Малките стопанства стопанисват близо 34% от общите площи в страната с тютюн; следвани от площите с картофи, пресни зеленчуци, маслодайни култури (без слънчоглед) – по около 26–27%; овощни и ягодоплодни насаждения – 22% (по данни за 2010 г.).

Преобладаващата част от малките стопанства (83,5%) отглеждат селскостопански животни. В тях се отглеждат 228,2 хил. животински единици (ж.е.) или близо 20% от общия брой животни в страната. Отглеждат се

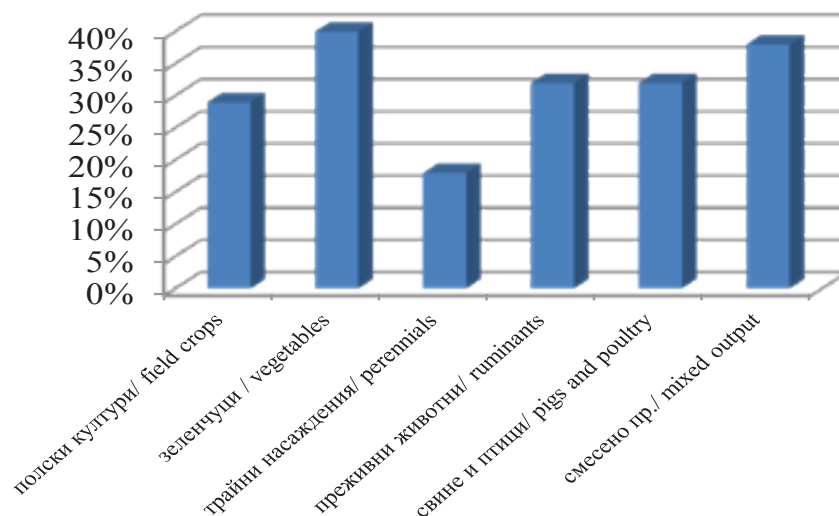
Фиг. 2. Динамика в броя на малките стопанства по специализация
Fig. 2. Dynamics of small farms number, per specialization

Източник: МЗХ, „Агροстатистика”.
Source: MAF, “Agro-statistics”.

Фиг. 3. Структура на малките стопанства по специализация
Fig. 3. Small farms structure, per specialization

Източник: МЗХ, „Агροстатистика”.
Source: MAF, “Agro-statistics”.

Фиг. 4. Дял на малките стопанства от специализираните, 2013 г.
Fig. 4. Share of small farms of the specialized ones, 2013

Източник: МЗХ, „Агροстатистика” и собствени изчисления.
Source: MAF, “Agro-statistics” and own calculations.

22,1% от млечните крави, 30,6% от овцете, 26% от козите и 54,1% от пчелните кошери. В малките стопанства се осъществява дребно производство, средно по 3,2 ж.е.

Преобладаваща част от малките стопанства – 59%, са разположени предимно в селски райони, а останалата част в междинни райони. Данните показват, че стабилността на малките стопанства и предпочитанията към начина на живот имат сериозен принос към формиране на селските общности и устойчивото развитие на селските райони. Показателни в това отношение са резултатите от проведено представително анкетно проучване на малки земеделски стопанства: 85% от тях посочват, че винаги са живеели в същото населено място; 96% нямат планове да мигрират в близките 5–10 г.; за 1/3 от стопаните земеделието е част от предпочитания начин на живот (изследването е проведено през 2012 г. в рамките на Проект за подготовка на стратегия за развитие на селските райони 2014–2020 г., МЗХ).

Резултатите от изследването показват, че малките стопанства имат важно социално-икономическо значение за развитието на земеделието и селските райони в България, а именно:

- осигуряват заетост – в тях е съсредоточена близо ¼ от работната сила в земеделието и имат съществен принос в трудоемките производства;

- подпомагат устойчивото и интегрирано развитие на селските райони, тъй като в тях земеделието е основен поминък на населени-

ето. Те имат значение за развитие на местните общини, културно наследство и отличителни характеристики;

- играят значителна социална роля, действат като социална защитна мрежа, която дава препитание на много хора и допълва доходите на домакинствата, тъй като в селските райони безработицата е най-висока, а доходите – най-ниски;

- имат съществена роля при управление на земеделските земи, опазване на околната среда, биоразнообразието и ландшафта. Влагането на по-малко химически торове и препарати, по-ниската гъстота на животните спомагат за запазване на биологичното разнообразие.

1.2. Социално-икономически проблеми на малките земеделски стопанства

Основните идентифицирани социално-икономически проблеми в развитието на малките земеделски стопанства са групирани в следните направления:

• Липса на достатъчно пазарна ориентация

За анализирания период намалява дялът на малките стопанства, ползващи повече от половината от продукцията за лично потребление – с 19% при стопанствата с икономически размер от 2000–3999 евро СП, и с 25% от повисокия клас. Осреднените данни за малките стопанства показват, че докато през 2005 г. половината от стопанствата са пазарно-ориентирани, то през 2010 г. този дял нараства на 2/3.

Таблица 3. Малки стопанства, консумиращи повече от половината от произведената продукция
Table 3. Small farms, consuming more than a half of their output

Размер на стопанството / Farm size	2005 г.		2007 г.		2010 г.	
	Брой / Number	%	Брой / Number	%	Брой / Number	%
2000-3999 евро СП / EUR standard output	60080	53,3	41970	51,5	20260	34,1
4000-7999 евро СП / EUR standard output	17470	38,7	11270	29,6	3600	13,7
Общо / Total	77550	50,4	53240	44,5	23860	27,8

Източник: МЗХ, „Агροстатистика”.
Source: MAF, “Agro-statistics”.

Анализът на данните показва, че се наблюдава положителна тенденция към увеличаване на дела на пазарноориентираните малки стопанства. Растениевъдните стопанства продават предимно на търговци на едро, а животновъдните – на преработватели.

Високите транзакционни разходи за набавяне на фактори за производство и реализация на продукцията, слабото коопериране, липсата на интеграция между земеделието и преработвателния сектор, неразвитата система на търговия на местни продукти и къси вериги за доставка са сериозни бариери пред малките производители. Малките партиди и непостоянното качество на продукцията, липсата на умения и знания за проучване на пазарите, слабата информираност за пазарната конюнктура влошават пазарните позиции на малките стопанства. Сериозен проблем е липсата на дългосрочни договори с преработватели и търговци, като причините са нестабилността на пазарните цени, рискът от неизпълнение на договорните задължения от страна на стопанствата и недостатъчната правна сила на договорите. Земеделските тържища и борси са все още недостатъчно активно работещи. Не са разработени и другите елементи на системата на търговия със земеделски стоки – аукциони, фючърсни договори и др., което затруднява продажбите. През последните години, допълнителен проблем за малките стопанства е разширяващият се пазарен дял на големите вериги супермаркети. Малките стопанства не са в състояние да предложат редовна доставка в достатъчно големи партиди и губят пазарни позиции.

Директните продажби в България са много слабо развити. Развитието се спира от законодателната рамка (Наредба №26/14.10.2010 г. за специфичните изисквания за директни доставки на малки количества суровини и храни от животински произход), която ограничава обема, дела на продукцията от животински произход и регионите на доставка. В страната са слабо развити схемите за доброволно сертифициране на продукти и храни и на късите вериги на доставка.

Една от възможностите за подобряване на пазарните позиции на малките стопанства – обединението в групи и организации на производители, също не е използвана по субективни (нежелание на производителите) и обективни причини (трудности при покриване на критериите, липса на инициатива и др.).

• Липсата на достатъчно възможности за инвестиции и достъп до външно финансиране

Малките стопанства основно разчитат на собствени средства за финансиране на текущите разходи и инвестиции.

Основен източник на оборотен капитал в земеделските стопанства е натрупаният доход от предходни години. Сезонността на производството определя неравномерни парични постъпления и чести ликвидни проблеми, което влияе негативно върху производствения процес.

Липсата на достатъчно активи за обезпечение на кредита, рисковият характер на земеделското производство определят ниската кредитоспособност на малките стопанства. Търсенето на външно финансиране се ограничава от високата цена на кредита, сравнена с получаваната доходност в земеделските стопанства. Използването само на собствени ресурси е ограничаващ фактор за развитието на малките земеделски стопанства. Недостигът на финансови средства възпира инвестициите в закупуването на земя, техника, създаване на трайни насаждения, закупуване на селскостопански животни, диверсификация към нови дейности и разширяване на стопанската дейност. Липсата на достатъчно средства е бариера за кандидатстване и по инвестиционни схеми за обществено подпомагане, изискващи съфинансиране.

Другата група причини за ограничаване на инвестиционната активност на малките стопанства са липсата на знания и опит на стопаните да планират, разработят и управляват инвестиционни проекти, да разширяват пазарния си дял и да управляват по-големи производствени единици.

• **Недостатъчен достъп до информация, консултантски услуги и трансфер на иновации**

Основен източник на информация и съвети за малките стопанства е Националната система за съвети в земеделието (НССЗ), което е приоритет в тяхната дейност. Повече от 90% от консултациите, предоставени от НССЗ, са предназначени за малките стопанства (по данни от годишните отчети на НССЗ). Сред предоставените консултации преобладават тези в областта на аграрната икономика, растениевъдство и поддържането на земята в добро земеделско и екологично състояние.

Преобладаваща част от постъпилите проекти по Мярка 141 „Подпомагане на полупазарните стопанства в процес на реструктуриране” от ПРСР (2007–2013), в която група попадат част от малките стопанства, са разработени от НССЗ. При невъзможността на собствениците за изготвяне на заявленията и бизнес проектите, недостатъчният капацитет на НССЗ е причина за ограничаване на броя на кандидатстващите по тази мярка.

Проведеният широк кръг информационни събития – семинари, лекции, дискусии, тематични и работни срещи, и др., също са полезни за малките стопанства.

Проблем при осигуряването на равен достъп на малките стопанства до съвети в земеделието е недостатъчният капацитет на НССЗ и липсата на офиси на по-ниско, общинско ниво, които да обслужват по-трудно достъпните планински, полупланински и погранични райони.

Малките земеделски стопанства в недостатъчна степен се ползват от съществуващите възможности за трансфер на технологии, тъй като имат ограничени човешки ресурси и недостатъчна степен на осъзнатост на ползите от прилагането на модерни технологии за развитие на стопанството.

2. Подкрепа на малките земеделски стопанства в условията на ОСП на ЕС и тяхното развитие през периода 2007–2013 г.

2.1. Подпомагане на малките стопанства

През програмния период 2007–2013 г., малките стопанства са имали възможност от подпомагане по:

- линия на директните плащания;
- някои мерки от ПРСР, с най-важно значение – Мярка 141 „Подпомагане на полупазарните стопанства в процес на реструктуриране”.

Делът на подкрепените малки стопанства по СЕПП представляват 58% от бенефициентите и 3% от ИЗП, а в националните доплащания – 63% от бенефициентите и 2,7% от ИЗП (по данни на Разплащателната агенция).

По линия на компенсаторните плащания за необлагодетелствани райони, подкрепените малки стопанства по Мярка 211 „Плащания за природни ограничения на фермери в планинските райони” представляват 74,2% от всички бенефициенти и 14,1% от площта, а по Мярка 212 „Плащания за природни ограничения на фермери в райони, различни от планинските” те са съответно 66% от бенефициентите и 7,3% от ИЗП (по данни на Разплащателната агенция).

По Мярка 141 „Подпомагане на полупазарните стопанства в процес на реструктуриране” от ПРСР за целия програмен период са одобрени за подпомагане 8634 стопанства на обща стойност 54,94 млн. евро. При потенциални бенефициенти – 21 хил. бр., подкрепените стопанства са 41%.

Междинните оценки показват, че най-голям интерес към мярката има от полупазарните стопанства в растениевъдството, на които се падат приблизително 60% от всички подадени заявления, а останалите 40% са равномерно разпределени между пчеларство, животновъдство и смесени стопанства. Около 87% от одобрените заявления са за стопанства с размер до 5 ха, следвани от стопанствата от 5–10 ха – 9%. С най-нисък дял – 4%, са стопанствата над 10 ха, които отглеждат култури с ниска стандартна разлика (основно зърнени и някои технически култури).

При дребното и неефективно производство, зад сравнително високия дял на пазар-

на реализация на продукцията (над 70%, независимо от тяхната специализация) за бенефициентите по мярката не стои толкова висок размер на паричните приходи и договореният размер на подкрепа няма да доведе до осезаемо подобряване на производствените и икономически резултати на стопанствата и няма да ги направи финансово устойчиви. Основната причина, както показват резултатите от научно изследване, реализирано от колектив на Института по аграрна икономика, с ръководител проф. д-р Д. Николов, се корени в ниската степен на възвращаемост на инвестициите в материални и нематериални активи. Конкретните изводи от изследването показват, че при равни други условия, ако полупазарните стопанства увеличат с 1% инвестициите в основен капитал, то с 0,2% ще се увеличи равнището на брутната продукция. Очакванията са, че ако се запази същият темп на нарастване на брутната продукция, в края на петгодишния период на подпомагане относителният дял на подкрепените полупазарни стопанства, които ще бъдат жизнеспособни и пазарноориентирани, ще се движи приблизително в границите между 10% и 15% (Анастасова-Чопева, М., 2010).

Налага се изводът, че само подкрепата по Мярка 141 е недостатъчна за превръщането на полупазарните стопанства в жизнеспособни и пазарноориентирани производствени единици.

Резултатите от изследването убедително показват, че малките стопанства получават многократно по-ниска подкрепа от средната за стопанствата в страната. Поради малките размери, получените субсидии на площ са над 3 пъти по-ниски от средните за стопанствата в страната, а инвестиционните субсидии са почти нулеви (Котева, Н., 2016). Основните причини за неучастие в инвестиционните мерки от ПРСР са липсата на опит, ниският икономически потенциал и финансова невъзможност на малките стопанства.

Поуки от прилаганите мерки и механизми за подкрепа на земеделските стопанства в условията на ОСП (2007–2013):

- сериозен дисбаланс в подкрепата по размер на стопанствата;

- недостатъчна подкрепа за развитието на малките стопанства, неотговаряща на техните потребности и възможности по отношение на реструктуриране, модернизация, развитие на човешкия потенциал и др.;

- необходимост от повече време, добре фокусирани и разбираеми кампании за активизиране на интересите на малките стопанства;

- необходимост от децентрализация на кандидатстването за подпомагане;

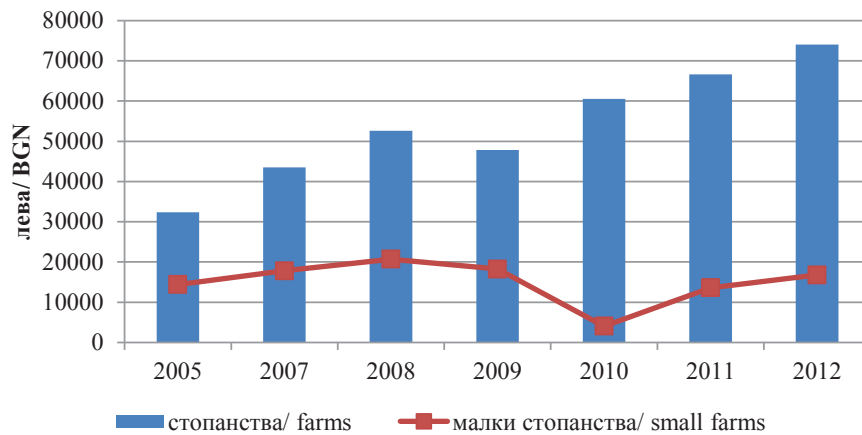
- необходимост от облекчаване на процедурите по кандидатстване и намаляване на административната тежест, за да се осигури по-широк достъп на малките стопанства.

2.2. Икономическо състояние на малките земеделски стопанства

Анализът е направен въз основа на представителна извадка на земеделските стопанства, включени за наблюдение в Системата за земеделска и счетоводна информация (СЗСИ), МЗХ.

За анализирания период (2005–2012 г.) данните за средната брутна продукция очертават разнопосочни тенденции. Докато средната брутна продукция за стопанствата е в посока към нарастване, при малките стопанства има съществени колебания, с тенденция към намаляване. Сравнителният анализ показва, че в резултат на посочените промени се задълбочава разликата в равнището на получената брутна продукция между двете групи стопанства. Преди членството на България в ЕС (2005 г.), получената брутна продукция в малките стопанства е два пъти по-ниска от средното равнище за стопанствата в страната. В края на анализирания период тази разлика е над четири пъти.

Динамиката на нетния доход формира различията в равнището на показателя за стопанствата в страната и за малките стопанства. В условията на ОСП, в резултат на получените директни плащания, средният нетен доход на стопанствата е по-висок от този преди влизането на страната в ЕС, макар и с колеблива тенденция към увеличение. В пе-

Фиг. 5. Динамика в равнището на brutната продукция

Fig. 5. Dynamics of gross production level

Източник: МЗХ, „Агροстатистика”, СЗСИ.

Source: MAF, “Agro-statistics”, FADN.

Фиг. 6. Динамика в равнището на нетния доход

Fig. 6. Dynamics of net income level

Източник: МЗХ, „Агροстатистика”, СЗСИ.

Source: MAF, “Agro-statistics”, FADN.

риода 2007–2009 г. средният нетен доход на малките стопанства е с тенденция към увеличение, в следващия период – следва срив и доходи по-ниски от 2005 г. По-ниският икономически потенциал на малките стопанства предопределя и по-нисък нетен доход, в сравнение с другите стопанства. Докато през 2005 г. разликата в средния доход между двете групи стопанства не е съществена, то в условията на ОСП на ЕС тази разлика се

задълбочава и през 2012 г. достига близо десет пъти.

Налага се изводът, че по-дребните размери на малките стопанства, недостатъчната техническа и технологична осигуреност затрудняват рационалното и ефективно използване на производствените фактори; по-ниските равнища на подкрепа предопределят и по-ниските икономически резултати от средните за стопанствата в страната.

2.3. Идентифицирани потребности на малките стопанства

Проведеният анализ показва, че проблемите пред малките стопанства се запазват и те са главно в:

- ниското техническо и технологично равнище на производство;
- примитивен, изоставен и неподдържан сграден фонд;
- преобладаващ дял на ръчния труд, което обуславя и високата трудоемкост на производството;
- ниска квалификация и застаряваща работна сила, непознаване на мерките и механизмите за подкрепа;
- екстензивно производство;
- подценена роля на ветеринарномедицинското обслужване и на селекционната дейност;
- неподходяща и в лошо състояние техническа инфраструктура;
- ниска ефективност, производителност и продуктивност, което ги прави неконкурентоспособни;
- затруднен достъп до кредитни ресурси;
- сериозни бариери пред пазарната реализация на част от стопанствата;
- част от стопанствата нямат потенциал и финансов ресурс за покриване на европейските стандарти за качество, безопасност на храните, хуманно отношение към животните и др.;
- нежелание на значителна част от стопаните за регистрация като производители, тъй като равнището на получената подкрепа не компенсира допълнителните административни разходи, което ги лишава от подкрепа по мерките и механизмите на ОСП;
- липса на оборотен капитал и ниска кредитоспособност;
- недостатъчно търсене и използване на информация, консултантски услуги и обучение.

Част от проблемите определят по-ниската производителност и конкурентоспособност на малките стопанства, а друга част от тях намаляват възможностите на стопанствата да реагират на промените в пазарната сре-

да или да се възползват от възникващите пазарни възможности. Проблемите, свързани с пазарните позиции и достъпа до пазарите, влияят на жизнеспособността на стопанствата, тъй като остава малък дял от добавената стойност в стопанствата, и ограничават възможностите им за диверсификация на източниците на доходи и развитие в нови перспективни пазарни ниши.

Потребностите пред малките стопанства са в следните направления:

- За трансфер на знания и иновации. Слабост на земеделските стопани е липсата на специализирано образование. По тази причина подобряването на достъпа, стимулирането на търсенето и използването на информация, консултантски услуги и обучение по бизнес и маркетингови умения, съвременни технологии на производство, опазване на околната среда и др. е важна потребност;

- За модернизация на физическия капитал. Потребностите на малките стопанства се различават в зависимост от специализацията, но основните са насочени към инвестиции за подобряване на производителността, качеството на продукцията, подобряване на условията за отглеждане на животните, модернизация на техниката и оборудването, увеличаване на размера на производство до достигане на минималните прагове за ефективно производство, диверсификация на дейностите и др.;

- За коопериране и интегриране на малките стопанства в хранителната верига. За стимулиране и подпомагане на сдружаването на малките стопанства е необходима подкрепа за финансиране на предпроектни проучвания, които да направят оценка на ползите от съвместните дейности, общото използване на ресурсите и реализация на продукцията. За оползотворяване на възможностите, свързани със засиления интерес на потребителите към местни храни, има необходимост от създаването на местни пазари на производители. В тази насока има потребности от развитие на системите за идентификация на тези храни и организирането на подходящи промоции сред потребителите.

Отчитайки слабостите в действащата ОСП на ЕС по отношение на малките стопанства и идентифицираните потребности, реформираната политика след 2013 г. трябва да е насочена към:

- целенасочена подкрепа по конкретни програми и мерки;
- опростяване на правилата и процедурите за кандидатстване;
- повишаване на равнището на подкрепа, съобразена със специфичните потребности на малките стопанства.

3. Подпомагане на малките земеделски стопанства в условията на ОСП (2014–2020)

3.1. Тематична подпрограма за развитие на малките стопанства към ПРСР

В програмния период 2014–2020 г., съгласно Регламент 1305/2013 на ЕС за развитие на селските райони, се дава възможност всяка страна членка, в зависимост от своите нужди и потребности, да прилага тематични подпрограми към ПРСР (2014–2020).

Съвместно със социално-икономическите партньори на ПРСР, както и на базата на направен анализ за състоянието на сектор „Земеделие“, се взе решение България да разработи и прилага **Тематична подпрограма за развитие на малките стопанства**, която да е насочена към определена целева група стопанства и да съдържа комплекс от мерки, с цел ефективното и устойчиво развитие на малките стопанства. Тематичната подпрограма за малките стопанства цели също така значително да се опрости административният процес на кандидатстване и подпомагане за земеделските производители. Предвижда се тя да се прилага напълно децентрализирано, с цел да се намалят сроковете на обработка и одобрение на проектите, както и да се разшири обхватът на предоставяните консултантски услуги.

Наличието в ПРСР (2014–2020) на специална подпрограма за малките стопанства ще даде възможност да се програмират и приложат по-целенасочени дейности и мерки за

подкрепа на малките стопанства от уязвимите сектори и планинските райони.

Фокусирането на помощта в отделна тематична подпрограма за подобряване на човешкия капитал и на материално-техническата база в малките стопанства, улесняването на достъпа им до пазари, предлагащи справедлива цена за тяхната продукция, намаляването на риска за постигане на определена финансова устойчивост, са предпоставки не само за бърз растеж на икономиката на селските райони, но и за създаването и поддържането на работни места в свързаните преработващи индустрии и предприятия, предоставящи услуги за бизнеса и домакинствата. С прилагането на Тематичната подпрограма се поставя акцент върху намаляване на административната тежест при подаване на заявленията за подпомагане.

В тематичната подпрограма се предвижда прилагането на следните мерки:

- **Мярка „Инвестиции във физически активи“**, която обединява т.нар. инвестиционни мерки за модернизиране на земеделските стопанства, за преработка и добавяне на стойност към земеделски продукти, както инвестиции, свързани с опазването на околната среда.

- **Мярка „Развитие на стопанства и предприятия“**, която включва пакет за стартова помощ за малки стопанства и инвестиции към неземеделски дейности.

- **Мярка „Консултантски услуги и услуги по заместване в стопанството“**, по която се предвижда разширяване обхвата на консултантските услуги за малките стопанства, както и създаването на мобилни общински центрове, с цел да се достигне до всеки малък фермер.

Също така се предвиждат приоритети за малките стопанства по някои мерки от Програмата за развитие на селските райони (2014–2020 г.), насочени към поощряване кооперирането и интегрирането в селскостопанската и хранителната вериги.

Бюджетът, определен за Тематичната подпрограма за малки стопанства, е в размер на **109 925 758,82** евро, публични средства. Оч-

акванията са, че най-голям интерес ще има по Подмярка 6.3, за която индикативно са отделени най-много средства – близо 61 млн. евро или 55% от подкрепата. На следващо място е Подмярка 4.1.2 – над 25 млн. евро или 23% от публичните разходи. За консултантски услуги са заделени 14% от средствата.

Изчисленията показват, че приетият бюджет след приспадане на средствата по Мярка 141 ще даде възможност да бъдат подкрепени:

- 3 000 стопанства по Подмярка 6.3 „Начална помощ за стартиране на стопанска дейност за развитие на малки стопанства”;

- 1 100 по Подмярка 4.1 „Инвестиции в земеделски стопанства”;

- 3 500 по Подмярка 2.1 „Предоставяне на консултантски услуги на малки земеделски стопани”;

- вероятно над 80-90% от стопанствата, които ще ползват консултантски услуги (3 500), ще кандидатстват и по Подмерки 6.3 и 4.1.

Таблица 4. Бюджет на тематичната подпрограма за малките стопанства
Table 4. Budget of Thematic sub-program for small farms

Мерки и подмерки/ Measures and sub-measures	Публични средства, евро / Public funds, EUR
Мярка 2 „Консултантски услуги, управление на стопанството и услуги по заместване в стопанството“ Measure 2 “Consultant services, farm management and farms substitution services“	15 637 555,29
Подмярка 2.1.2 „Консултантски услуги за малки земеделски стопани“ Sub-measure 2.1.2 “Consultant services for small farmers”	9 637 555,29
Подмярка 2.2 „Създаване на консултантски услуги“ Sub-measure 2.2 “Creating of consultant services”	6 000 000,00
Мярка 4 „Инвестиции в материални активи“ Measure 4 “Investments in tangible assets”	26 961 947,06
Подмярка 4.1.2 „Инвестиции в земеделски стопанства по тематичната подпрограма за развитие на малки стопанства“ Sub-measure 4.1.2 “Investments in farms under the Thematic sub-program for small farms development”	25 276 825,88
Подмярка 4.2.2 „Инвестиции в преработка/маркетинг на селскостопански продукти по тематичната подпрограма“ Sub-measure 4.2.2 “Investments in agricultural products processing / marketing under the Thematic sub-program”	1 685 121,18
Мярка 6 „Развитие на стопанства и предприятия“ Measure 6 “Farms and enterprises development”	66 202 842,36
Подмярка 6.3 „Стартова помощ за развитието на малки стопанства“ Sub-measure 6.3 Starting support for small farms development”	60 945 294,12
Подмярка 6.4.2 „Инвестиции в подкрепа на неземеделски дейности по Тематичната подпрограма за развитието на малки стопанства“ Sub-measure 6.4.2 “Investments in non-agricultural activities support under the Thematic sub-program for small farms development”	5 257 548,24
Плащания за Мярка 141 „Подпомагане на полупазарни стопанства в процес на реструктуриране“ от ПРСР 2007-2013 г. Payments for Measure 141 “Support for semi-subsistence farms in process of restructuring” under RDP 2007-2013	1 123 414,11

Източник: МЗХ.

Source: Ministry of Agriculture and Food.

Общият брой стопанства, които ще бъдат подпомогнати с инвестиции, стартова помощ и консултации, ще бъде около **4000–5000** стопанства. Общият брой е по-малък от сумата на подкрепените стопанства по отделните мерки, тъй като част от стопанствата ще получат подкрепа по повече от една мярка. Делът на подкрепените стопанства представлява само около **5–6%** от потенциалните бенефициенти (78,9 хил. малки стопанства за 2013 г.). По-малкият размер на бюджета по ПРСР (2014–2020) ограничава размера на средствата по Тематичната подпрограма и силно стеснява кръга на подкрепените стопанства. При този нисък дял на подкрепени малки стопанства, очакванията са, че няма да настъпят съществени промени и тенденциите в реструктуриране на земеделските стопанства ще се запазят. Ще се запази силно дуалистичната структура на българското земеделие – много на брой малки и дребни стопанства, малко на брой едри стопански структури и липса на значим слой от средни стопанства.

При големия брой потенциални бенефициенти, очакванията са за засилен интерес от страна на малките стопанства към Тематичната подпрограма, бързо изчерпване на средствата и нефинансиране на голяма част от подадените проекти.

3.2. Изпълнение на Тематичната подпрограма към 1.12.2016 г.

Първата подмярка от Тематичната подпрограма, която стартира през месец юли 2016 г., е Подмярка 6.3 „Стартова помощ за развитието на малки стопанства“ от Мярка 6 „Развитие на стопанства и предприятия“. Периодът на прием 4.07–12.08.2016 г. и бюджет 30 млн. евро е определен със заповед на министъра на МЗХ. Оправдаха се очакванията за засилен интерес по подмярката и подадени заявления, значително надхвърлящи индикативния бюджет. Постъпилите заявления за подпомагане са 3815 бр. Проектите, класирани на предварителна оценка, възлизат на 2402 бр., със заявена финансова помощ 70 467 474 евро. Средната сума на проект е 29337 евро.

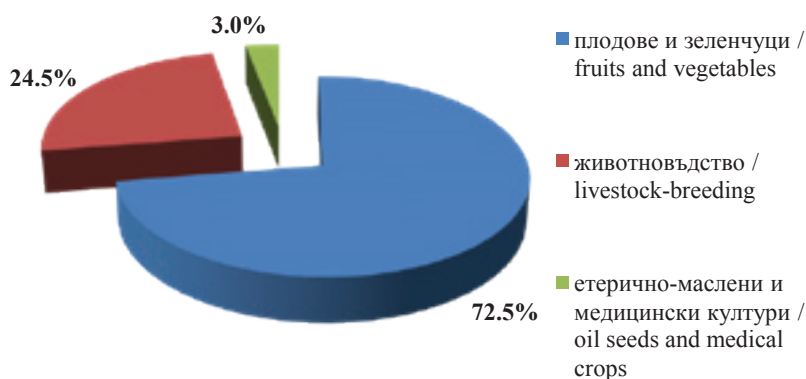
Разпределението на проектите по приоритетни сектори е, както следва:

- проекти с инвестиции и дейности в сектор „Плодове и зеленчуци“ – 1 742 бр., на обща стойност 51 105 054 евро;

- проекти с инвестиции и дейности в сектор „Животновъдство“ – 589 бр., на обща стойност 17 279 493 евро;

- проекти с инвестиции и дейности в сектор „Етеричномаслени и медицински култури“ – 71 бр., на обща стойност 2 082 927 евро.

Преобладаващият дял от проектите и от подкрепата се насочва към растениевъдни-

Фиг. 7. Структура на подадените проекти по сектори
Fig. 7. Structure of submitted projects per sectors

Източник: ДФ „Земеделие“, Разплащателна агенция и собствени изчисления.
Source: Statefund „Agriculture“, PaymentAgency and own calculations.

те стопанства – 97%, а делът на подкрепените животновъдни стопанства е минимален – едва 3%. Малкият брой подадени и съответно одобрени проекти в животновъдството показва, че техните стопани са затруднени при обособка на своите инвестиционни намерения и проектни предложения за подобряване на условията за отглеждане на животните, модернизация на оборудването и системите за доене и съхранение на млякото; за разширяване на работни и складови помещения; подобряване на съхранението на фураж, на системи за събиране и съхранение на оборския тор и др.

С подкрепата по мярката се цели и синергиен ефект, като приоритетно са подкрепени малките стопанства в необлагодетелстваните райони (планински и полупланински райони). Проектите на малките стопанства в необлагодетелстваните райони, класирани по предварителна оценка, възлизат на 888 бр., със заявена финансова помощ от 26 051 256 евро, и представляват 37% от общия брой.

Разпределението на проектите в необлагодетелстваните райони по сектори е следното:

- сектор „Плодове и зеленчуци“ – 686 бр., на обща стойност 20 125 182 евро;

- сектор „Животновъдство“ – 167 бр., на обща стойност 4 899 279 евро;

- сектор „Етеричномаслени и медицински култури“ – 35 бр., на обща стойност 1 026 795 евро.

Положителното е, че делът на одобрените проекти на малките стопанства в животновъдството в необлагодетелстваните райони е значително по-висок – близо 19%. Това показва, че приоритетно са подкрепени животновъдните стопанства в необлагодетелстваните райони.

Сравнителният анализ показва: значително по-висока активност на малките стопанства, в сравнение с останалите; по-голям общ брой на класираните проекти на малките стопанства (2402) и на другите стопанства (2141); съществена разлика по мерки и по сектори в полза на малките стопанства. Най-голяма е разликата в сектор „Плодове и зеленчуци“. При брой класирани проекти от малките стопанства – 1742, проектите на млади земеделски стопани са близо 3 пъти по-малко – 514, а за инвестиционна подкрепа – 5 пъти по-малко, други стопанства (363). Чувствителна е разликата и в сектор „Животновъдство“. Обяс-

Таблица 5. Брой класирани проекти за подпомагане по подмерките от ПРСР (2014–2020 г.) към 1.12.2016 г.

Table 5. Number of ranked projects for RDP sub-measures (2014–2020 г.) up to 1.12.2016

Мерки Measures Сектори Sectors	4.1 „Инвестиции в земеделски стопанства“ 4.1 “Investments in farms”	6.1 „Стартова помощ за млади земеделски стопани“ 6.1 “Starting support for young farmers”	6.3 „Стартова помощ за развитието на малки стопанства“ 6.3 “Starting support for small farms development”
Плодове и зеленчуци / Fruits and vegetables	363	514	1742
Животновъдство / Livestock breeding	334	158	589
Етеричномаслени и медицински култури / Oil seeds and medical crops	70	0	71
Смесено производство/ Mixed production	12	690	0
Общо / Total	779	1362	2402

Източник: ДФ „Земеделие“ – Разплащателна агенция.
Source: Statefund “Agriculture” – Payment Agency.

нението може да се търси в значителния дял на малките стопанства от общия брой на специализираните стопанства в тези сектори, характеризиращи се с трудоемко производство.

В посока намаляване на административната тежест при процедурите за кандидатстване и за улесняване на земеделските стопани могат да се направят следните предложения:

- при кандидатстване да се изготвя единен бизнес план от земеделските стопани за всички подмерки от подпрограмата. Въвеждане изпълнението на т.н. интегрирани проекти, което ще даде възможност за по-висок интензитет на подпомагане;

- въвеждане на електронни регистри на базата данни за състоянието на всеки един земеделски стопанин, с което да се преодолеят предоставянето на документи на хартиен носител;

- въвеждане на ясни, конкретни и разбираеми критерии за оценка, които да обръщат особено внимание на малките стопанства, разположени в планинските и други необлагодетелствани райони, сектори с традиционни производства за малките стопанства;

- въвеждане на подпомагането за колективни инвестиции, като се насърчи сдружаването на повече малки стопанства, които да кандидатстват за инвестиции с цел устойчиво развитие на стопанствата.

Въз основа на проведеня анализ може да се даде предварителна оценка на влиянието на Тематичната подпрограма към ПРСР (2014–2020) върху развитието на стопанствата в страната:

- по-целенасочена и по-фокусирана подкрепа, съобразена със специфичните потребности на малките стопанства, в сравнение с предходния програмен период на ОСП;

- по-големият размер на помощта ще даде възможност на подкрепените стопанства да постигнат осезаеми положителни резултати – увеличаване на икономическия потенциал, подобряване на човешкия и физическия капитал, подобряване на пазарната ориентация, което ще доведе до повишаване на тяхната жизнеспособност и устойчивост;

- приоритетното подпомагане на малките стопанства в уязвимите сектори ще има положителен ефект върху развитието на тези сектори, главно в зеленчукопроизводството;

- ниският дял на подкрепените малки стопанства от всички потенциални бенефициенти няма да повлияе чувствително върху тенденциите на организационно-стопанското реструктуриране в земеделието;

- поради високия интерес към мярката е необходимо пренасочване на средства от други по-непопулярни мерки по ПРСР към Тематичната подпрограма, с цел подкрепа на повече бенефициенти.

В заключение, резултатите от изследването показват, че малките земеделски стопанства имат специфични проблеми и потребности. По-високото равнище на субсидиране, фокусираната и целенасочена подкрепа ще допринесат за повишаване на жизнеспособността и конкурентоспособността на малките земеделски стопанства. Положителните резултати не се ограничават само с нарастване на заетостта, повишаване на доходите и производство на повече блага, но до постигането и на вторични ефекти, свързани с устойчивото и интегрирано развитие на селските райони.

ЛИТЕРАТУРА

Анастасова-Чопева, М., (2010). Използване на получените резултати от приложението на метода на производствената функция в: Социално-икономическа устойчивост на полупазарните стопанства. Научен проект, ИАИ, ССА, С., стр. 76.

Котева, Н., (2016). Развитие и конкурентоспособност на земеделските стопанства в България в условията на ОСП на ЕС. Монография, „Авангард Прима”, С., 180 стр.

Котева, Н. и М. Анастасова-Чопева, (2011). Ролята на малките стопанства в условията на евроинтеграция. Икономика и управление на селското стопанство, бр. 5, с. 33-43

Тематична подпрограма за развитие на малки земеделски стопанства към ПРСР (2014–2020), МЗХ.